

Μπορεί ο λαός να θέλει οτιδήποτε;

Από τον ΞΕΝΟΦΩΝΤΑ ΚΟΝΤΙΑΔΗ

Η οικονομική κρίση που έπληξε με τόση σφοδρότητα την Ελλάδα δεν άφησε ανεπηρέαστη τη λαϊκή βούληση. Έχει όμως ο λαός ευθύνη για το ξέσπασμα και την κλιμάκωση της κρίσης; Ο Γιάννης Τασόπουλος απαντά με σαφήνεια στο ερώτημα, συνδέοντας κλασικά φιλοσοφικά ζητήματα και πεδία έρευνας της συνταγματικής θεωρίας με την τρέχουσα πολιτική συζήτηση. [TBJ]

Γ. Τασόπουλος, *Η λαϊκή κυριαρχία και η πρόκληση της αμεροληψίας*, Κριτική, Αθήνα 2014, 654 σελ.

I. Γιατί η «πρόκληση» της αμεροληψίας;

Ένα ερώτημα πλανιέται από τις αρχές του 2010 πάνω από τη χώρα, που έκτοτε γίνεται κάθε μέρα και πιο επίμονο: Ποια είναι η ευθύνη των πολιτικών θεσμών και του κομματικού συστήματος για τη de facto χρεοκοπία του κράτους; Και ένα δεύτερο ερώτημα, πιο υπαινικτικό, αλλά θεμελιώδες: Ποια είναι η ευθύνη του λαού για την καταστροφική διαδρομή που οδήγησε στα δεινά της τελευταίας πενταετίας; Άρα, εν τέλει, πώς συναρμολόγεται η λαϊκή κυριαρχία με την κρίση;

Ο Γιάννης Τασόπουλος παίρνει σαφή θέση απέναντι στα ερωτήματα αυτά, συνδέοντας κλασικά φιλοσοφικά ζητήματα και πεδία έρευνας της συνταγματικής θεωρίας με την τρέχουσα πολιτική συζήτηση. Ήδη στον Πρόλογο υποστηρίζει ότι «τελικά η κυρίαρχη τάση πολιτικής αυτορρυθμίσσης του κομματικού συστήματος, όπως δοκιμάστηκε και εφαρμόστηκε κατά τη Μεταπολίτευση από το 1974 έως και το 2009, είχε ως κατάληξη των πραγμάτων την de facto χρεοκοπία του κράτους» (σελ. 21-22). Και θέτει ψηλά τον πήχη ως προς την ευθύνη των πολιτικών θεσμών όταν γράφει ότι «το κρίσιμο ζήτημα από το οποίο θα εξαρτηθεί τι είδους δημοκρατία θα έχουμε στην Ελλάδα αφορά ιδίως το κανονιστικό πλαίσιο δημοσίου δικαίου», εντοπίζοντας την παγίδευση του ελληνικού δημοσίου δικαίου σε ένα αυτοκαταστροφικό δίλημμα, δηλαδή την επιλογή ανάμεσα σε μια μορφή αυτορρυθμίσσης που «το αμφισβητεί και το πολιορκεί με την οικονομική λογική των αριθμών», απαιτώντας τη δραστική περιστολή της επικράτειάς του και, από την άλλη πλευρά, στην αυτορρύθμιση του κομματοκρατικού, πελατειακού κράτους που «το υπονομεύει και το υποσκάπτει από μέσα, αγνοώντας την αμεροληψία των αριθμών και του κοινού νου» (σελ. 23). Δεν υπάρχει πιο εύστοχος τρόπος να συνο-

ψίσει κανείς τη θέση στην οποία βρίσκεται σήμερα η Ελλάδα.

Πώς συναρτάται η λαϊκή κυριαρχία με την αμεροληψία; Η κλασική απάντηση είναι ότι πρόκειται για την κατοχύρωση και τον σεβασμό των κανόνων του πολιτικού παιχνιδιού, όπως αποτυπώνονται ιδίως στην ανόθευτη και έντιμη διεξαγωγή των εκλογών, τη διασφάλιση της ελευθερίας της ψήφου, τον έλεγχο των εκλογικών δαπανών και των εκλογικών αποτελεσμάτων. Αυτή είναι η στενή έννοια της πολιτικής αμεροληψίας. Στο βιβλίο επιχειρείται ωστόσο ένα σημαντικό βήμα πέρα από αυτήν, για αυτό ακριβώς ο συγγραφέας αναφέρεται στην «πρόκληση» της αμεροληψίας υπό μια ευρεία έννοια, όπου εντάσσει τις συνταγματικές εγγυήσεις του πολιτικού φιλελευθερισμού: δίκαιη μεταχείριση ως προς την πολιτική συμμετοχή, τήρηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, πλουραλισμός των αξιών, πολιτική συνεννόηση και ευπρέπεια, πολιτικός ορθολογισμός και πρακτικός λόγος σε όλες τις όψεις του πολιτικού παιχνιδιού (σελ. 26). Άρα εξέρχεται από τα όρια της τυπικής εκλογικής διαδικασίας, τα οποία κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα, και αναλύει τους όρους ελεύθερης διαμόρφωσης της λαϊκής βούλησης. Πρόκειται για μια μετάβαση που δεν είναι ούτε αυτονόητη ούτε ευθύγραμμη, αφού οι δύο μορφές πολιτικής αμεροληψίας, η στενή και η ευρεία, αντιστοιχούν σε διαφορετικές αντιλήψεις περί λαϊκής κυριαρχίας (σελ. 27).

Όσοι έχουν την εικόνα ενός προσηγούς, ήπιου και συγκρατημένου ακαδημαϊκού, ίσως εκπλαγούν από τον εντέχνως πολεμικό λόγο του βιβλίου, που δεν διστάζει να αντιπαρατεθεί με ιερά τέρατα της συνταγματικής επιστήμης και με θέσεις που θεωρούνταν λίγο-πολύ δεδομένες στο ελληνικό συνταγματικό δίκαιο και την κρατούσα πολιτική θεωρία. Ολόκληρη η μελέτη είναι διαρθρωμένο πάνω σε δίπολα που

επιχειρείται είτε να συναιρεθούν, είτε να αναδειχθεί η προτεραιότητα και η επικράτηση του ενός πόλου έναντι του άλλου: η βούληση απέναντι στον λόγο, η δεοντοκρατία απέναντι στη συνεπειοκρατία, οι θεμελιώδεις κανόνες του παιχνιδιού απέναντι στην πολιτική σκοπιμότητα, η μονιστική και η πλουραλιστική θεώρηση της λαϊκής κυριαρχίας, ο ιακωβίνικος και ο πολιτικά φιλελεύθερος ρεπουμπλικανισμός, η διαδικαστική και η ουσιαστική ορθολογικότητα, η αφηρημένη και η συγκεκριμένη αμεροληψία, το δημόσιο απέναντι στο πολιτικό και, ειδικότερα, ο δημόσιος απέναντι στον πολιτικό χαρακτήρα του συνταγματικού δικαίου, ο νορματιβισμός και ο αντιφορμαλισμός στην προσέγγιση του Συντάγματος, όλα τα προηγούμενα ζεύγη ανατέμνονται τελικά υπό το πρίσμα της σχέσης μεταξύ λαϊκής κυριαρχίας και αμεροληψίας.

Αναλύοντας το νόημα της λαϊκής κυριαρχίας στην Ελλάδα, ο Τασόπουλος αντιπαραθέτει δυο βασικές θεωρήσεις: η πρώτη εμφορείται από τον βολονταρισμό της ιακωβίνικης τάσης στην ελληνική συνταγματική παράδοση, ενώ η δεύτερη από τα αιτήματα της ισοπολιτείας και της αμεροληψίας (σελ. 316). Η ιστορική στιγμή που η συμβίωση των δυο θεωρήσεων της λαϊκής κυριαρχίας καθίσταται πλέον ανέφικτη, είναι η είσοδος της Ελλάδας στην κρίση και η ψήφιση των Μνημονίων. Έτσι, υποστηρίζεται ότι η ελληνική κρίση οφείλεται σε σημαντικό βαθμό «στο ατελές και ανολοκλήρωτο βήμα από το παλαιό μονιστικό στο σύγχρονο πλουραλιστικό παράδειγμα της λαϊκής κυριαρχίας» (σελ. 317). Ποιο είναι το περιεχόμενο των δυο αυτών παραδειγμάτων; Πώς αναπτύχθηκαν στην ελληνική περίπτωση; Γιατί η συμβίωσή τους καθίσταται σήμερα αδύνατη; Και ποιο είναι το νόημα της λαϊκής κυριαρχίας υπό το πρίσμα της αμεροληψίας;

II. Η πλειοψηφική και η πλουραλιστική εκδοχή της λαϊκής κυριαρχίας

Η διάκριση μεταξύ μονισμού και πλουραλισμού είναι καθοριστική για την κατανόηση της αρχής της αμεροληψίας σε σχέση με την κυριαρχία. Ο μονισμός οδηγεί στην αδέσμευτη, απεριόριστη εξουσία του κυρίαρχου υπό μια πλειοψηφική αντίληψη, ενώ ο πλουραλισμός εκβάλλει στην αναγνώριση ως υπέρτατης αξίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και στη διαβουλευτική, συνεταιριστική άσκηση της εξουσίας. Η διάκριση είναι κατ' αρχάς κρίσιμη σε σχέση με τον λαό και με το πρόβλημα της πολιτικής ενότητας στις σύγχρονες δημοκρατίες. Σύμφωνα με τη μονιστική προσέγγιση, η ενιαία λαϊκή βούληση αποδίδεται στο σύνθετο πρόσωπο του λαού ως συλλογικό όργανο του κράτους, ενώ σύμφωνα με την πλουραλιστική υπάρχουν οι προσωπικές βουλήσεις του πλήθους των πολιτών, που σχηματίζουν την πλειοψηφία και τη μειοψηφία (σελ. 228). Στην πρώτη περίπτωση, στον λαό αποδίδεται ενότητα, συνοχή, ομοιογένεια και αδιαίρετη βούληση, που όμως δεν διαθέτει, ενώ αντίθετα στην πλουραλιστική εκδοχή αναγνωρίζονται πραγματικές διαιρέσεις, αντιθέσεις και διακρίσεις.

Ο Τασόπουλος προτάσσει τη σημασία της αμεροληψίας για την κατανόηση του δικαιώματος της ψήφου, ως εφαρμογής της αμεροληψίας στο πεδίο της πολιτικής διαδικασίας. Μέσω της ψήφου εκδηλώνεται η πολιτική βούληση υπό δυο όψεις, κατά την κλασική ανάλυση του Μάνεση: ως πολιτικό δικαίωμα και ως δημόσια λειτουργία. Όμως ο Τασόπουλος διευρύνει το νομικό περιεχόμενο της ψήφου, εμπλουτίζοντάς το με τη συμμετοχική-συλλογική διάσταση, τη συζητητική-διαβουλευτική, καθώς και τον συνειδησιακό της χαρακτήρα. Για την κατανόηση του διαβουλευτικού και πλουραλιστικού στοιχείου

της ψήφου ο Τασόπουλος παραπέμπει στην αναγωγή της όχι στη βούληση, αλλά στον λόγο, δηλαδή σε έλλογες κρίσεις και αποφάσεις υπό συνθήκες αβεβαιότητας (σελ. 233). Αντιπαρατιθέμενος προς την πλειοψηφική θεώρηση της λαϊκής κυριαρχίας, που θέτει ως αποφασιστικό γνώρισμα της δημοκρατίας τη συμμετοχή και τη διαμόρφωση πλειοψηφίας, υποστηρίζει ότι η συμμετοχική και η διαβουλευτική όψη αποτελούν μια ενότητα, αφού η πλειοψηφία λαμβάνει μια απόφαση επειδή πιστεύει ότι αυτό που αποφασίζει είναι ορθό. Η διαφορά είναι κρίσιμη: Στην πλειοψηφική αντίληψη η πλειοψηφία είναι το μέτρο του ορθού, ενώ στη διαβουλευτική το ορθό διαθέτει αυτοτέλεια έναντι της δημοκρατικής διαδικασίας. Έτσι αποκαλύπτεται ταυτόχρονα η σημασία του συνειδησιακού χαρακτήρα της ψήφου (σελ. 234).

Σε σχέση με την πολιτική διαδικασία, η διάκριση μεταξύ μονισμού και πλουραλισμού οδηγεί επίσης σε διαφορετικές εκδοχές. Ο Τασόπουλος εξηγεί γιατί η πλειοψηφική λογική, αν και αναπόσπαστο τμήμα της δημοκρατικής αρχής, μπορεί να καταλήξει σε διαστρέβλωση της δημοκρατικής νομιμοποίησης εάν δεν συνοδεύεται από την αμεροληψία, ως προϋπόθεση του κανόνα της πλειοψηφίας. Όπως επισημαίνει, «λαϊκή κυριαρχία θεμελιωμένη στην πολιτική ισοτιμία και στην αμεροληψία σημαίνει σεβασμό του κύρους και της δεσμευτικότητας των πολιτικών αποφάσεων που λαμβάνονται

με εφαρμογή του κανόνα της πλειοψηφίας, δηλαδή σεβασμό της κοινοβουλευτικής νομιμότητας» (σελ. 279). Όμως η κατάκτηση της πλειοψηφίας δεν αποτελεί ούτε σκοπό της δημοκρατικής διαδικασίας ούτε αυτοσκοπό της εξουσίας, που θα έρεπε προς την τυραννία της πλειοψηφίας. Και τούτο ακριβώς επειδή τίθενται κριτήρια ορθότητας της επιλογής ανεξάρτητα προς την πλειοψηφική υπεροχή (σελ. 43).

Το πεδίο της αμεροληψίας στη στενή πολιτική διαδικασία συρρικνώνεται όσο πιο αδρές είναι οι διαιρετικές τομές σε μια πολιτεία, οξύνοντας την πολιτική αντιπαλότητα και τη σχέση εχθρού-φίλου, ή ακόμη και τείνοντας προς τη νομιμοποίηση της πολιτικής βίας. Πρόκειται για την επικάλυψη της λαϊκής κυριαρχίας από την κομματική βούληση, που μετατρέπει το κράτος σε αυταρχικό μηχανισμό. Η αμεροληψία αποτρέπει τους πολιτικούς αποκλεισμούς, προάγει τη σύνθεση των απόψεων και επιδιώκει την κοινωνική δικαιοσύνη, ενώ ο μονισμός δεν ανέχεται την αυτονομία της κριτικής σκέψης του ανεξάρτητου πολίτη, που θεωρείται ότι υπονομεύει την αυθεντία της εξουσίας (σελ. 307).

III. Βουλευσιαρχία και χρεοκοπία
Πώς γίνεται όμως αντιληπτή η λαϊκή κυριαρχία στη χώρα μας; Ο Τασόπουλος αναλύει εκτενώς στο ελληνικό παράδειγμα τη διάκριση μεταξύ της βουλευσιαρχικής αντίληψης και της πλουραλιστικής θεωρίας, η οποία βασίζεται στην πο-

λιτική αμεροληψία. Η κρατούσα ελληνική θεωρία για τη λαϊκή κυριαρχία, όπως προσεγγίζεται κριτικά στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου, υπήρξε ένας συνδυασμός της βουλευσιαρχίας και της αμεροληψίας. Οι κορυφαίοι Έλληνες συνταγματολόγοι Ν. Ν. Σαρίπολος, Αλέξανδρος Σβώλος και Αριστόβουλος Μάνεσης κατάλαβαν έγκαιρα τον κίνδυνο της βολονταριστικής όψης της λαϊκής κυριαρχίας και τη συνάρμοσαν με τις εγγυήσεις του συνταγματισμού, όπως εξειδικεύονται στο αυστηρό Σύνταγμα και στη θεωρία για τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας (σελ. 327). Ο Μάνεσης, παρ' ότι έχει ως αφετηρία τις θέσεις ότι «ο λαός, ως κυρίαρχος, δύναται να θέλει οτιδήποτε· αρκεί ότι το θέλει» και, δύο δεκαετίες αργότερα, ότι «ο Λαός είναι εξ ορισμού ο μοναδικός κριτής του τι τον συμφέρει» (Α. Μάνεσης, *Συνταγματική θεωρία και πράξη*, 1980, σελ. 394 και 566 αντίστοιχα), δεν υποτιμάει τη σημασία της πολυφωνίας και των δικαιωμάτων της μειοψηφίας.

Παρ' όλα αυτά, η αφετηριακή ιδέα ότι ο λαός μπορεί να θέλει οτιδήποτε αρκεί να το θελήσει έχει ως συνέπεια, κατά τον Τασόπουλο, την υποβάθμιση «του στοιχείου της ορθότητας μιας κατά τα λοιπά έγκυρης απόφασης», αποσυναρτώντας τη βούληση από τον λόγο (σελ. 324). Η παντοδυναμία της λαϊκής βούλησης, ακόμη και αν δεν υπονοεί το αλάθητο αλλά πάντως το ανέλεγκτο της βούλησης, επηρεάζει παράλληλα την αντίληψη για τον ρόλο και τα όρια της εξουσίας της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, ενισχύοντας τη θέση της, ιδίως μάλιστα τη θέση του πρωθυπουργού, έναντι των άλλων κρατικών εξουσιών και αφυδατώνοντας τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας (σελ. 326).

Η βουλευσιαρχική θεώρηση ενισχύεται από τη διασύνδεση της λαϊκής κυριαρχίας με την κρατική κυριαρχία αφού, με τα λόγια του συγγραφέα, έτσι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις «ώστε η βούληση της πλειοψηφίας, λαμβανομένη πλασματικώς ως βούληση του λαού, να επιβάλλεται με συνθλιπτικό τρόπο πάνω στις μειοψηφίες» (σελ. 329). Βρισκόμαστε λοιπόν εδώ στην καρδιά του θεμελιωδέστερου ίσως προβλήματος της σύγχρονης συνταγματικής θεωρίας, που είναι η σχέση μεταξύ δημοκρατίας και ελευθερίας, μεταξύ λαϊκής κυριαρχίας και κράτους δικαίου.

Ο Τασόπουλος ασκεί κριτική στον Μάνεση, αναγνωρίζοντας ασφαλώς ότι ο μανειστικός νομικός θετικισμός αποτελεί εύλογη αντίδραση προς τα αυταρχικά καθεστώτα της μετεμφυλιακής περιόδου. Τα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα της εποχής που ο Μάνεσης γράφει το σημαντικότερο έργο του, τις *Εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος*, στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960, τον οδηγούν τελικά να επιμείνει και στο μεταγενέστερο έργο του στη βουλευσιαρχική απόφαση ότι «το Σύνταγμα δεν είναι – έστω και αν μοιάζει – κατά κυριολεξία πολιτική συμφωνία, αλλά πολιτική απόφαση (κανονιστική – καταναγκαστική) της κυρίαρχης θέλησης· αυτή, ως συντακτική εξουσία, κατισχύει και επιβάλλεται, οσοδήποτε και αν επηρεάζεται ή περιορίζεται από την αντιπαράθεση ανταγωνιστικών ή κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, τη δράση των οποίων αυτή πάντως υπάγει από τη ρύθμιση του Συντάγματος» (Α. Μάνεσης, *Συνταγματικό Δίκαιο I*, 1980, σ. 169).

Η κριτική από τη σκοπιά της αμεροληψίας εντοπίζεται ακριβώς στην υποβάθμιση από τη βουλευσιαρχική αυτή θεωρία μιας σειράς από γνώμονες «οι οποίοι θα υποβάλλουν σε κριτικό έλεγχο, αξιολόγηση και ιεράρχηση τα συμφέροντα, τις επιλογές και την ευθύνη των πολιτικών αποφάσεων των προσώπων με βάση έλλογα κριτήρια δικαιοσύνης» (σελ. 331). Το κυριότερο όμως, κατά τον Τασόπουλο, είναι ότι παραλείπεται πλήρως η καλλιέργεια μιας ουσιαστικής κουλτούρας δικαιοσύνης και υποβαθμίζεται η σημασία της αμεροληψίας στη συνταγματική πολιτική διαδικασία, ενώ το Σύνταγμα προσλαμβάνεται ως αποτέλεσμα της πολιτικής αντιπαράθεσης και της σύγκρουσης ιδεολογιών και συμφερόντων (σελ. 332).

Όμως η μεταφορά και η επικράτηση της βολονταριστικής πρόσληψης της λαϊκής κυριαρχίας στη μεταπολιτευτική περίοδο έχει εξαιρετικά δυσμενείς επιπτώσεις. Είναι εντελώς διαφορετική η σημασία της θέσης ότι «ο λαός ως κυρίαρχος μπορεί να θέλει οτιδήποτε· αρκεί να το θελήσει», όταν διατυπώνεται ως άμυνα απέναντι στο μετεμφυλιακό κράτος του παρασυντάγματος και όταν διατυπώνεται στο πλαίσιο της μεταπολιτευτικής ευφορίας. Ακόμη πιο αδρές γίνονται οι διαφορές αυτές όταν αξιοποιείται η επίμαχη αντί-

Τερέζα Κουρούκλη

A-ΧΟΥΜ

Φτάνοντας στο λόφο
βλέπεις Μάρτη μήνα
ένα τέλειο χαλί από μαργαρίτες
και από πάνω τους συμμετρικά
δυο πεταλούδες, μία άσπρη
και μία κίτρινη να υπερίπτανται
Μα οι αστροφυσικοί χτυπιούνται
όλα αυτά δεν είναι υπαρκτά
η αστερόσκονη είναι ένας μύθος
και το μόνο που υπάρχει
όλο κι όλο είναι
μια δόνηση μια αναπνοή
ένα τεράστιο Α-χούμ
Α-χούμ.

ληψη στο πλαίσιο μιας χρεοκοπημένης χώρας, της οποίας η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση επιχειρεί να αναδιαπραγματευθεί με τους εταίρους της τους όρους και τα προαπαιτούμενα του δανεισμού της με κεντρικό επιχείρημα ότι ο λαός αποφάσισε, μέσω των εθνικών εκλογών, να θέσει τέλος στις προηγούμενες δανειακές συμφωνίες.

Αναλύοντας τις συνέπειες της μονιστικής, βουλευσιαρχικής θεωρίας περί λαϊκής κυριαρχίας ο Τασόπουλος επισημαίνει κατ' αρχάς κάτι που θα ακούσε ο κοινός νους, με την αριστοτελική έννοια, για να γίνει αντιληπτό: το γεγονός πως ο λαός μπορεί να θέλει οτιδήποτε δεν συνεπάγεται αυτομάτως ότι εκείνο που θέλει, πρώτον, είναι πραγματοποιήσιμο και, δεύτερον, πρέπει να πραγματοποιηθεί. Και αυτό επειδή απέναντι στη βούληση του λαού ορθώνεται αφ' ενός το ανέφικτο και αφ' ετέρου το άδικο. Αναδεικνύεται λοιπόν αυτό που αποκαλεί «αυτόματη και ανεξέταστη μετάφραση του “θέλω” σε επιτακτικό “πράττω”», η οποία ανεξάρτητα από τη ρηχότητά της από πλευράς πρακτικού λόγου, δηλαδή την αδυναμία της να αντιληφθεί τι είναι εφικτό, οδηγεί στην άκριτη μετατροπή της επιθυμίας ορισμένων σε αξίωση δεσμευτική για τους άλλους (σελ. 334). Έτσι καταλήγουμε στο πρόβλημα του διαδικαστικού λαϊκισμού, που καλλιεργεί την πόλωση, τις αγεφύρωτες διαιρετικές τομές, τη δαιμονοποίηση της συνεργασίας και της συναίνεσης, τα ανυπέβλητα διλήμματα, τους βενιζελικούς και τους αντιβενιζελικούς, τους δεξιούς και τους αντιδεξιούς, τους μνημονιακούς και τους αντιμνημονιακούς.

Στο επίπεδο των πολιτικών θεσμών αναδύεται η πληθωρική παρουσία του παντοδύναμου πρωθυπουργού, με υπερενισχυμένες αρμοδιότητες και συρρικνωμένους ελέγχους, που διασταυρώνει το ξίφος του με τον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Αυτό το ζεύγος βρίσκεται στην προνομιακή θεσμική θέση να εκφράσει αυτό που εύστοχα ο Τασόπουλος αποκαλεί «πολωμένους και διχαστικούς λαϊκιστικούς μονολόγους που εξουτελίζουν και ουσιαστικά ακυρώνουν το διαλογικό-διαβουλευτικό στοιχείο της πολιτικής διαδικασίας» (σελ. 343), εμμένοντας σε μια αντιπαλότητα μη δημιουργική, που εξυπηρετεί την μιντιακή αναπαράσταση μιας σύγκρουσης συχνά χωρίς στοι-

Kipper Williams / The Guardian

Ο γελοιογράφος της εφημερίδας *The Guardian*, Kipper Williams, σχολιάζει την υπόσχεση της κυβέρνησης να επαναπροσλάβει τις απολυμένες καθαρίστριες του υπουργείου Οικονομικών, πράξη που συμβολίζει την κυβερνητική επιλογή να αντιταχθεί στις μεταρρυθμίσεις προς τις οποίες πιέζουν οι εταίροι και δανειστές. Η πολιτική ζωή της χώρας υπήρξε και συνεχίζει να είναι εξαρτημένη από το λεγόμενο πολιτικό κόστος.

χειώδεις κανόνες πολιτικής ευπρέπειας. Έτσι ο λαϊκισμός της πολιτικής διαδικασίας υπονομεύει την αντικειμενικότητα, την αξιοκρατία και την ευθύνη ως εκδηλώσεις της αμεροληψίας. Η πολεμική αυτή εκτρέπεται από το ρητορικό επίπεδο και τροφοδοτεί την πολιτική βία, δοκιμάζοντας την αντοχή των θεσμών (σελ. 345). Στο πλαίσιο αυτό, κατά τον συγγραφέα, «το παράξενο δεν είναι ότι επήλθε η πτώχευση του δημοσίου, αλλά ότι άργησε τόσο πολύ» (σελ. 343).

IV. Ο καθρέφτης της Μέδουσας
Ο Τασόπουλος αναζητάει μια έλλογη δημοκρατία, στοχαστική και όχι εριστική, αμερόληπτη και όχι βουλευσιαρχική, συνεργατική και όχι συγκρουσιακή, διαβουλευτική και όχι δημαγωγική, δίκαιη και όχι αυτοκαταστροφική. Η μελέτη του διέπεται τελικά από εγγενή αισιοδοξία, από μια αισιοδοξία που εδράζεται σε σαφείς ανθρωπολογικές βάσεις,

τις οποίες επεξεργάζεται εκτενώς. Δεν είναι λιγότερο σημαντικές και αναγκαίες για την άρθρωση του επιχειρήματος του ούτε η επίμονη κριτική ανάγνωση του Χομπς, που διατρέχει ολόκληρο το βιβλίο, ούτε οι αναφορές στην ηθική της συνείδησης του Άνταμ Σμιθ και του Καντ. Προτάσσοντας την πολιτική αμεροληψία αποφεύγει μεν να απευθύνει μια «πρόσκληση για διερεύνηση του εσωτερικού φρονήματος και των προθέσεων των προσώπων» (σ. 130), πάντως αναπόφευκτα επιστρέφει σε μια αριστοτελική συζήτηση που αφορά άμεσα τη δομή της προσωπικότητας και τη συνείδηση των πολιτών. Όπως γράφει, «η πολιτική αμεροληψία συνοψίζει το ελεύθερο πνεύμα του σκεπτόμενου πολίτη, ο οποίος παραμένει προσηλωμένος στα δημόσια κίνητρα του δημοκρατικού λόγου, της πραγματικής αλήθειας και της κοινωνικής δικαιοσύνης» (σελ. 133). Έτσι, η συνταγματολογική του ανάλυση

είναι συνεπής προς τις ανθρωπολογικές και φιλοσοφικές του αφετηρίες, οικοδομούμενη σε στέρεη νομική και δικαιοπολιτική επιχειρηματολογία.

Για όσους ξεκινάμε από διαφορετικές ανθρωπολογικές και φιλοσοφικές παραδοχές, θεωρώντας τον άνθρωπο ένα μάλλον επικίνδυνο και ριψοκίνδυνο, ο δρόμος προς τον δημοκρατικό ορθολογισμό και την ορθολογικότητα των θεσμών είναι διαφορετικός, βασισμένος σε κίνητρα, αντίβαρα, ανταμοιβές και τιμωρίες, υπό το πρίσμα μιας συνταγματικής μηχανικής με τους όρους που τέθηκαν από τον Μπένθαμ (βλ. Ξ. Κοντιάδη, *Το Ανορθολογικό μας Σύστημα*, Παπαζήσης 2015). Όμως μοιραζόμαστε τις ίδιες ανησυχίες για την ικανότητα αυτορρύθμισης του κομματικού συστήματος, για τους κινδύνους από την προϊούσα απαξίωση των θεσμών, για την άρνηση πολιτικής συνεννόησης ακόμη και για τα αυτονόητα (σελ. 133), για τη διαστρέβλωση του νοήματος του δημοσίου, για τις αρνητικές συνέπειες τόσο της πλειοψηφικής εκδοχής της δημοκρατικής αρχής όσο και του δογματικού ιδεολογικού μονισμού, που οδηγούν στον αυταρχισμό και την αυθαιρεσία.

Ο τρόπος που κλείνει το βιβλίο αποκαλύπτει, χωρίς καμία επιφύλαξη πλέον, την ισχυρή στράτευση του επιστημονικού λόγου του συγγραφέα, με το πιο θεμιτό νόημα που μπορεί να έχει εδώ ο όρος στράτευση. Γράφει, με γλαφυρότητα αλλά και πάθος, ο Τασόπουλος:

Αλίμονο· στη συλλογική πολιτική διαδρομή των κοινωνιών δεν υπάρχει ο μυθολογικός Περσέας που θα μπορέσει με την ασπίδα του να καθρεφτίσει τη Μέδουσα –να την κάνει να δει το αποκρουστικό της πρόσωπο– και με το ξίφος του να την αποκεφαλίσει! Χρειαζόμαστε θεμελιώδεις έννοιες και αρχές που θα τις καλλιεργήσουμε και θα τις αναπτύξουμε με επιμονή, προσπάθεια, επίγνωση των δυσκολιών της πρακτικής εφαρμογής τους, ώστε να διαμορφώσουν συνταγματική συνείδηση και κοινωνικοπολιτικό ρυθμό και να μπορέσουν να δώσουν στίγμα και κατεύθυνση στη νομική θεωρία και πράξη. Ο ρόλος της επιστήμης στην προσπάθεια αυτή είναι προφανής. ■